

G. Furulyás Katalin: Mit gondolunk a műveltségről?

1. Bevezetés

Tanulmányunkban arra keressük a választ, mit jelent ma a műveltség fogalma, tartalma, a mai Magyarországon, vajon az emberek gondolkodásában milyen elképzelések, vélekedések, milyen képek, gondolatok jelennek meg ezt a kifejezést hallva, műveltség. Változott-e a fogalom értelmezése meghatározó módon a társadalmi-gazdasági átalakulások folyamatában. Jellemzően mást jelent-e ez a kifejezés a közművelődési szakemberek számára, akik a kultúra, a műveltség közvetítői? Hatással volt-e a műveltségről szóló képzeleteinkre a webes világ kialakulása, az internet és az ehhez köthető tevékenységek, új típusú kulturális aktivitások, az internet alapú személyes érintkezések, a közösségi oldalakon keresztül elinduló hálózatosodás?

1.1 Mi is a műveltség?

Tegyük kísérletet először a fogalom elméleti körüljárására: valamely egyén, csoport, réteg vagy társadalom kulturális színvonala, hozza az egyik lehetséges választ a tekintélyes lexikon (Maróti 1986:476).

A fogalom nem tárgyszó szerinti, hanem kifejtő elemzését, bemutatását is Maróti Andor munkáiban találjuk meg legrészletesebben. A cikk bevezetőjében természetesen ezeket az írásokat tekintettük zsinórmértékül (Maróti 2015).

Természetesen normatív ez a fogalom, mást és mást jelenthet koronként és társadalmanként, és az is könnyen belátható azonos társadalomban, azonos időben is az egyes csoportok, rétegek és az egyének sem azonos mértékben birtokolják a társadalom összességének műveltségét.

A fejezetcímhez hasonlóan teszi fel a kérdést Balázs Béla A Pedagógiai Szeminárium közleményeiben megjelenő tanulmányában. A munka a Népművelés című folyóiratban jelent meg, 1917-ban. (A Népművelés folyóirat ebben az évben a tizenkettedik évfolyamát jegyezte, alcíme szerint: havi folyóirat a közművelődés és közoktatás köréből címmel.)

„Műveltség!” Voltaképpen mi is az? Miért vágnak rá az emberek? Miért állnak talán Önök közül is oly sokan előtte, mint titokzatosan rejtett kapuk előtt, őszinte és tehetetlen vággyal mondván: Istenem úgy szeretnék művelt lenni, de nem tudom hol kezdjem el. Szívesen megoldoznék érte,

olvasnék, tanulnék. De mit? Mit kell ahhoz tudni, hogy az ember művelt legyen?”(Balázs 1917: 49)

Mielőtt arra gondolnánk, hogy az idézett szerző és gondolatai fölött alaposan eljár az idő, tekintettel arra, túl gyakran nem vélhetjük az ilyenfajta eltöprengés mai gyakorlatát, meg kell ismernünk a szerző száz évvel ezelőtti kétségeit is. Van-e egyáltalán a műveltségnek, haszna, hiszen majdnem „semmire sem jó”, nem használható szaktudás, kevesen és kevészer tudják a feltételezett műveltséget, az annak vélt tudás-ismeretanyagot praktikusán, gazdasági haszonnal működtetni. Ezek a kérdések akkor is időszerűek voltak, manapság talán még aktuálisabbak.

A műveltséget egy eszményi, kifinomult, éteri térnek is gondolhatjuk, ahol aki az ebben a világban szükséges eligazodást megtalálta, otthonosan mozog. Tekinthejük luxustudásnak, luxusismereteknek, amelyekre a mindennapok sodrában semmilyen szükségünk nincs. Másrészt menedéknek, ahová a világ bajai, válságai elől elmenekülhetünk.

Boldogulhat-e a ma embere műveltség nélkül? Egyáltalán mely tudásokat tart a ma embere a műveltség részének? Nagyon sok gazdaságilag sikeres, életében kompetens embert láthatunk, akik szinte teljesen mellőzik a klasszikus műveltség, szinte minden elemét. Anyagi sikereik vannak, jó döntéseket hoznak, ügyesen használják az új technikai eszközöket, tervezni képesek, mégsem hallgatnak szinte soha komolyzenét vagy nem néznek mai magyar drámát alternatív színházakban. Ettől még természetesen ezeket a klasszikus műveltségelemeket (amelyek tulajdonképpen a magas kultúra javaiban összegződnek) a műveltség részének tekinthetik, a fogalom értelmezéseikben akár benne is szerepelhetnek. Vajon a mindennapi kultúra elemei, a kultúra tágabb értelmezésének tengelyén rajzolódó műveltség elemei mennyire részesei a mai műveltségképnek? A kulturális antropológia egyes szerzői a kultúra fogalmát olyan szélesen értelmezik, hogy egyfajta adaptációs képességnek fogják föl, olyan ismeretek, képességek, készségek halmazának, amelyek együttes megléte esetén az ember alkalmassá válik arra, hogy a társadalom hasznos, elfogadott része lehessen. Ne lógjon ki, ne szigetelődjön el, ne marginalizálódjék, és ami a legerősebb emberi félelmünk, ne záródjék ki. Az előző gondolatok tulajdonképpen a kultúra értelmezésének változásával (szűk értelmezéstől a tágabb értelmezések felé való haladás) függnek össze. Mint ahogy nem kerülhetjük el, ha a műveltség fogalmáról és összetevőiről gondolkodunk, hogy az ún. két kultúra kérdését ne érintsük. Charles Percy Snow angol fizikus, író a hatvanas években e témában írt tanulmányai a mai napig kihatnak a kultúraelmélettel foglalkozók írásaira. A „két kultúráról” szóló munkájában Snow különbséget tesz a humán, illetve irodalmi műveltség és a tudományos (természettudományos) műveltség között. Elmélete szerint a két műveltség, a két szakterület művelői között olyan különbség van, amely a két terület érintkezését nehezíti, sőt szakadékot feltételezett a két kultúra között, amely kölcsönös meg nem értéshez vezet (Snow, 1965:10). A két kultúra kérdéskörének természetesen számtalan előképe van a közgondolkodásban és az elméleti munkákban is, az imént idézett Balázs-tanulmányban is implicite jelen van. A hatvanas évek végén Snow kidolgozza a harmadik kultúra modelljét, amelyben a kétféle kultúra egyesítésére, de legalább is a két tábor közötti szakadék összekötésére tett kísérletet (Snow, 1965: 15). A hatvanas években Magyarországon is fellángol az értelmiségi vita a két kultúra kérdéséről. Maróti Lajos elsőként érezte úgy, hogy a külföldön egyre erősödő két kultúra polémiában állást kell foglalni, így a tudományos vitában (a vita mozgatói a METESZ, a tanulmányban nincs feloldása a betűszónak, vélhetően a Műszaki és Természettudományi Egyesületek Szövetsége és az Élet és Irodalom folyóirat voltak) összefoglalta nézeteit. Kifejtése szerint a természettudományos műveltség és a „másik” kultúra (a filozófia, az irodalmi-, klasszikus műveltség) ketté szakítása valójában mesterséges, pragmatikus szembeállításuk felesleges és kártékony (Maróti, 1971: 413). (Ő maga zenei, filozófiai, írói kezdetek

után fizika-matematika szakon végzett az egyetemen, és a tudományos és a művészeti tevékenységét, alkotását saját életpályája során mindvégig egységben végezte.) A témára, és Maróti Lajos cikkére (is) reagálva adta közre hozzászólását Németh László. Az Élet és Irodalom hasábjain megjelenő tanulmány, amely irodalomtörténeti, tudománytörténeti szakmunkának és szépirodalmi műnek egyaránt tekinthető, és mindkét műfajban kiváló, egyértelmű és megvilágosító, egyben szigorú állást foglal. „Hol van hát s hogy nyílt az a szakadék, melyről a felszólalók panaszkodtak? Nyilván az emberek képzettségében, s a pedagógia tehetetlensége, ami nyitva tartja„ (Németh, 1963. 19/1,2; 1963. 20/3).

A harmadik kultúra új fogalma, más szempontok szerinti értelmezése jelenik meg, később is, más tartalommal. Ebben az elméletben a harmadik kultúra, szintén újonnan (napjainkban) létrejövő kategória. Ez a kultúra az Európai Unió fejlesztési, együttműködési mezőben teremtdik meg. Ez a mező pragmatikus, projektvezérelt, működéséhez szükséges egy új közös kultúra, amely a nemzeti és magas kultúrákon túlmutató, a kultúra széles értelmezett felfogásán megközelítésében értelmezhető. Ez a harmadik kultúra egy európai közös metszeten alapul, egyfajta közösen elfogadott értékkeszletet tartalmazva. Ez a harmadik kultúra modell feltételez egy a tagállamok egyedi kulturális, műveltségbeli tartalmaiból együttesen kiemelhető, vagy azt létrehozandó közös tartományt, amely létrejöttét (financiálisan is) támogatja. Amely tartomány az együttműködés, az elfogadás, a sikeres kommunikáció, tolerancia, nyitottság, stb. elemekből áll (Németh, 2007).

A klasszikus (irodalmi, filozófiai, művészeti) műveltség és a természettudományi műveltség szétválasztásának, szétválaszthatatlanságán, illetve egyesítésének és egyesíthetetlenségének elméleti kérdéseire hasonlóan nehéz a dolgunk, ha a műveltség, művelődés és a kultúra fogalmait próbáljuk összevetni, értelmezni. Azonos-e a két (három) fogalom, amennyiben nem, mely ismérvek-dimenziók mentén lehet megtenni a szétválasztásukat. A kultúra és a műveltség a mindennapok szóhasználatában leggyakrabban szinonima. A hétköznapi beszédben gyakran mondjuk azt, hogy valaki kulturált és valójában azt értjük, hogy művelt. Hogyan tesz különbséget a kultúraelmélet? Vitányi Iván elméleti, megalapozó munkáiban a kultúra szűkebb értelmezésére használja szinonimaként a művelődést, arra a területre, amely a szellemi objektívációkat, a szellemi kultúrát foglalja magában (Vitányi 1977:143). Más értelmezés szerint a művelődés valójában a „legátfogóbb, legáltalánosabb” értelemben mégiscsak a kultúra fogalmának megfelelője, annak magyar nyelvű alakja. Kiemelve azonban, hogy a művelődés a cselekvő aktivitására, a cselekvés belülről fakadó voltára, illetve annak a cselekvőre való visszahatására utal (Bujdosó 1986: 470).

Természetesen nem azonosíthatjuk a műveltséget a művelődés folyamatával. Sőt az is kérdés lehet, hogy egyértelműen a folyamat eredménye-e a műveltség? Túlbonyolító lehet a kérdés, de megkockáztathatjuk, vajon a műveltség a művelődés által jön-e létre? Hol, hogyan, milyen eszközökkel, milyen intézményrendszerben, milyen életkorban történik a művelődés? A műveltséget a klasszikus kultúra közvetítőrendszere, a professzionális kulturális-művészeti intézmények (színházak, múzeumok, galériák, stb.) adják, a közművelődés intézményrendszere, vagy sokkal inkább az oktatási alrendszer vagy szűken a család keretében, szervezésében, segítségével szerezzük meg, esetleg valamilyen közösség segítségével jutunk közelebb. Világos, hogy a csatornák, intézményrendszerek nem különíthetők el. Hiszen egymásra is hatnak, kölcsönhatásban vannak. A folyamatban játszott szerepük aránya azonban elgondolkodtató.

A műveltséget más megközelítésben egyfajta tudásnak foghatjuk fel. A kultúra javai évről évre gyarapodnak, a barlangrajzok, az antikvitás remekei, mai modern próza új alkotásai, a legújabb

számítógépek és technikai újítások adta lehetőségeikig bezáróan. Ezek ismeretében való elmélyültség, a befogadás képessége, az esetleges alkotás képessége természetesen korántsem azonosan adatik meg a társadalom, a közösség tagjai számára. Ahogy a közös tudás, a műveltség tárháza gyarapodik, természetesen változnak is az elemei, bizonyos javakat kiszorít az idő, nem lesznek relevánsak, legalább is nem a többség számára. A társadalmi konszenzus láthatatlan szálak segítségével munkálódik ki a műveltség tartalmát tekintve. Ez a konszenzus természetesen más formációkban kristályosodhat ki azonos társadalmak eltérő csoportjaiban is. Ezen a konszenzus érlelő folyamaton keresztül jön létre a műveltségfogalom, értelmezés egyfajta evolúciója.

1.2 A műveltségkép evolúciója

A műveltségkép és annak változása, alakulása elválaszthatatlan a társadalom emberi eszményképétől., attól hogy az adott társadalom mit tart az emberideáljának, legalábbis életképesnek. Az ehhez szükségesnek tartott tartalmakat, eszméket, hiedelmeket, tudásokat, ismereteket a közösség átadja az utódoknak. Kezdetben a közösségben, családban, majd az erre szakosodott intézményeken keresztül, napjainkban talán éppen a világhálón. A sikeres, ideális ember természetesen más tulajdonságokkal kell rendelkezzen a törzsi társadalmakban, az antik világban, a középkorban, a reneszánszban, vagy az ipari forradalom idején, a modern ipari-kapitalista társadalmakban, vagy a szocialista társadalmi berendezkedésben, vagy a posztmodern struktúrákban. Nincs természetesen taxatív, nem is lehetséges, teljes körű leírás a különféle korok embereszményéről. Mégis van képünk például az Odüsszeia embereszményéről, amely eltér az Iliász embereszményétől. Ahol már nem csak az erős, bátor ember, nem a hősi cselekedetre képes harcos, hanem a sokat tapasztalt, bölcs, leleményes, politikus ember, aki éppen eszét és tudását használva igyekszik boldogulni. A humanista ember egy személyben jogtudós, teológus, történész, író, költő, csillagász, filozófus. A keresztény embereszmény gyökeresen más, mint a görög-római. Az antikvitás embere élni akar, s eközben a teljességre törekszik. Testét-lelkét ennek érdekében fejleszti. Retteg a haláltól, boldogulását ezen a földi világon keresi. A korai kereszténység embere ezzel szemben a földöntúli élet felé fordítja figyelmét. Nem képességeinek harmonikus fejlesztésére törekszik, hanem arra, hogy halhatatlan lelkét megtisztítsa a földi élet szennytől (Finánczy 1926:4). Az újkori ember kiismeri magát a szerződések, a tőzsde, az ipari felfedezések világában, ismeri a gyártás és a nyersanyag minden titkát, a gyarmatosítás miatt lassan otthon lesz az egész világban. A szerves egység, amely lehetővé tette, hogy az egyének saját tapasztalataik alapján sikeresen igazodtak el a világban felbomlott, egyre inkább váltak jelentőssé a kultúra javainak elosztó intézményei, az egyének számára nem maradt szabad döntés a kultúra elsajátítása. „Végérvényes leszakadás és elszigetelődés fenyegeti mindazokat, akik kimaradnak a kulturális szocializáció folyamatából, akik nem tudnak vagy nem akarnak engedelmessé a kompetens állampolgári és sikeres magánemberei létezéshez nélkülözhetetlen művelődés parancsának.,” (Wessely, 2003:12). Tocqueville szerint a modernitás a többség, a közepszerűség kora, amely korban a könnyebben megszerezhető örömök, a mindennapi élet sivárságát, a tömegtermelésben való megfelelést a művészetek, a kulturális javak tömegtermelése, ezen javak fogyasztása teszi elviselhetővé. (Wessely, 2003:15) A cizellált kulturális fogyasztást jelentő schilleri „ideális közönség” (amely létezett vagy sem), is egyfajta embereszménynek értelmezhető, ennek helyébe a tömegember kerül, tömegigényekkel, amely igényekre válaszoló tömegkínálatot a tömeggyártáson keresztül, meg is kapja. A tömegemberhez a tömegben keresztül szólnak, a tömegek manipulálhatósága pedig mára közismert. Tömegember a szocializmus embere is. A

szocializmus embereszménye határozottan, egyértelműen tárult elénk. Ugyanis a szocialista társadalom embere mindenoldalúan és harmonikusan fejlett, edzett, elméletileg és gyakorlatilag képzett, művelt, politechnikai szemlélettel rendelkező, a dialektikus materialista világnézet és a szocialista erkölcs alapján gondolkodó és cselekvő, munkaszerető, jó ízlésű és életvidám, tevékeny közösségi ember, derül ki a Művelődésügyi Minisztérium „Nevelési Terv”-ének ismertetéséből. (Soltész 1963: 1) A posztmodern ember, ha sikeres ember akar lenni, érzékenynek kell, legyen az őt körülvevő világ elvárásaira, sőt az elvárásoknak megfelelően kell, hogy tudjon alkalmazkodni. A globális média, közvetíti ezeket az elvárásokat, elvárás rendszereket. Az efféle műveltség nem okvetlenül keresi a jellemerősítő, nemesítő, klasszikus értékeken nyugvó javakat. A műveltség klasszikus értelmezés szerinti tartalma veszít a jelentőségéből. Azt hihetjük az üzleti sikeresség, az előrejutásért folytatott harc, sőt küzdelem kiszorítja majd a kevésbé jelentősnek vélt elemeket. Úgy tűnhet a klasszikus értelmezésű műveltség, így ezek közvetítő közegei, a maradi tartalmakat sulykoló iskolai stúdiumok; a kultúra fellegvárai, a színházak, múzeumok, kultúrházak mind-mind feleslegessé válnak, vagy válhatnak (Knausz, 2011: 9). A posztmodern ember műveltségképével kapcsolatosan általános az aggodalom, szinte minden oldalról, tanárok, kultúraközvetítők, kultúraelmélettel foglalkozók, mind azt sejtetik és jelzik, írják eltérő vehemenciával, hogy nagy a baj, valami eltűnni látszik, amit az előző generációk értéként hagytak ránk. Nemcsak a műkincsek, művészi alkotások megőrzésével, újabb és újabb befogadása adta élmények hiányával van baj, az értékválság olyan mélyen hatja át a posztmodern társadalmakat, hogy a mindennapi működéseket, kapcsolódásokat teszi szinte lehetetlenné. Már a modernitás tömegembere is kiszolgáltatott, manipulált volt, mit mondhatunk akkor a posztmodern emberről. A riesmani megfogalmazás szerint egyre dominánsabbá válik a kívülről irányított ember, akit nem benső meggyőződése irányít. (Riesman, 1996) A modern és a posztmodern társadalomban is az egyén, a individuum kitüntetett jelentőséggel bír. Az önmegvalósítás, az „én” megélésének minél teljesebb, tökéletesebb módja hoz létre alkalmazkodásra képtelen, kooperációra szinte alkalmatlan embereket. Nem véletlen, hogy a maga individuumát teljességgel megélt egyén egyszer csak éteri magányt érez, ha körül tekint a maga világában. Érdekes módon ez a folyamat szinte ugyanúgy játszódott le a nyugati (kapitalista) társadalmakban, mint a szocialista berendezkedésben. Robert Putnam és Hankiss Elemér szinte egy időben, ugyanarról ír, ugyanazt a jelenséget írja le, a hagyományos közösségek, a szerves kapcsolatok az embert jótékonyan beágyazó szövet felfeslett, nem működik, nem működhethet. A ma embere, a posztmodern ember értékválságban, a hagyományos műveltségképtől távol eső ismeretek tömkelegével rendelkezik. A netes világ az információk, ismeretek tucatját zúdítja nyakunkba. Elvileg a webes világ nagyobb és könnyebb hozzáférést tud biztosítani az ismeretekhez, a tudáshoz való hozzáféréshez. Kamerákon keresztül a leggazdagabb képtárakban tehetünk kirándulást, a legezotikusabb tájakra eljuthatunk, akár élményszerűen is. A műveltség vajon azonos lehet-e a legkülönbébb forrásokból, így például a webről is összegyűjtött tudások, ismeretek összességével. Az elméleti megállapítások szinte mindegyike egyetért abban, hogy korántsem. A műveltség nem csupán az ismeretek egymás mellé sorjázása, nem ezek birtoklása, ezek ügyes használata gyakorlati feladatok megoldásában, hanem sokkal több ennél. A műveltség is alkotás, annak felépítése, a megszerzett ismeretek tudások konstruálása. Ahogy Maróti Andor tanulmányában Balázs Bélát idézi, a műveltség is alkotás, de tárgya maga az ember (Maróti, 2010:137).

1.3 A műveltség egyenlőtlensége

A javak elosztása, legyenek azok bármilyenek, a társadalmak szinte kizáró többségében egyenletlen. Viszonylag kevesen élvezik a javak meghatározó többségét. Így van ez a műveltség javait illetően is. Álljon itt néhány alapvető adat a kulturális fogyasztást, aktivitást illetően magyar reprezentatív felméréssel, illetve a nemzetközi összehasonlításban. A magyar felnőtt lakosság 43 százaléka egy 2005-ös reprezentatív vizsgálat szerint (Hunyadi, 2005:33) passzív, „kultúrán kívüli”, sivár életmódot él. A fiatalok ötöde digitálisan írástudatlan (Ságvári, 2008:). Az Eurobarometer 2013-ban a vizsgált magyar népesség 54%-át sorolta az alacsony „cultural index”-szel rendelkezők csoportjába. Az index a kulturális aktivitást (kulturális fogyasztást, részvételt) mérte. Svédországban ez az arány 8%, Hollandiában 16%, Angliában 21%, Lengyelországban 50%, Szlovákiában 33%. Nálunk nagyobb arányú alacsony kulturális fogyasztást Görögországban 63%, Portugáliában 59% mértek, hátulról harmadikként vagyunk jelen a mezőnyben, a mérés alapján. Az EU-s átlag, 27 ország méréseit összehasonlítva 27% volt. („Special Eurobarometer 399” „Cultural acces and participation” 2013:10)

2. Mit is gondolnak az emberek a műveltségről?

2. 1 A vizsgálat módszerei

Az elemzett adatok a Kulturális Közfoglalkoztatás 2. programjában szereplő adatfelvételi modulokban kerültek gyűjtésre. Alább két adatbázisból dolgoztunk a Lakossági adatfelvétel és a Szakemberek modul adataival. A két adatfelvétel során lakossági vélekedéseket és kulturális szakemberek adatait gyűjtöttük. A lakossági ív a lakosság műveltséggel kapcsolatos elképzeléseit, a kultúrafogyasztási jellemzőit vizsgáljuk, különös tekintettel a hagyományos közművelődési intézményrendszer és a digitális kultúra használatára. A Szakemberek modulban a művelődési menedzser, művelődésszervező, közművelődési előadó, népművelő, andragógus kollégák szakmai vélekedéseit, pályaképüket, elégedettségét, megbecsültségét, terveit mértük fel. A lekérdezések a programban érintett településeken történtek, minden településtípusban az ország teljes területén, az összes megyében. A Szakemberek modulban 1568 fő megkérdezése, a Lakossági vizsgálatban közel húszezer ember kérdezése történt. A lakossági file-ből egy, az alapvető demográfiai adatok (kor, nem) szerinti, közelítően az alap file-hoz viszonyítva kiegyenlített, kisebb 1500-as véletlen minta került kialakításra, amely közelített a KSH által közölt népességstatisztikai nemi megoszlásához, illetve a 2014-es átlagéletkorhoz. További adattisztítás után a minta 1445 elemet tartalmazott. A minta kidolgozását Novák Erzsébet végezte. Az adatfelvétel standard kérdőívekkel történt, amelyek zárt és nyitott kérdéseket egyaránt tartalmaztak. Az adatfeldolgozás során az spss statisztikai programot használtuk.

2.2 A műveltség összetevőit nyitott kérdések alapján

Az alábbi tábla a műveltségről szóló nyitott kérdésre adott válaszelemek első összegzését tartalmazza. A kérdés feltevésével, azokat az asszociációkat, felidéződéseket kerestük, amelyeket a műveltség kifejezés hív életre az emberekben. A kérdésre a kérdezettek 3,5%-a nem adott csak választ. Nem utasították el tehát a kérdést.

A szakmai és a lakossági válaszok elsődleges összegzése alapján egyöntetűen a kultúra fogalmának megjelenése volt a legáltalánosabb (204-116 említés). Ez jutott elsőként mindkét kérdezetti kör eszébe a műveltség fogalmáról. A műveltséget tehát a kultúra fogalmában tartották

a kérdezettek leginkább értelmezhetőnek, a szakmai vélemény ez ügyben még konzekvensebb volt. A közgondolkodásban, legyen ez szakmai, lakossági, a két fogalom szinte azonosnak tetszik. A második leggyakoribb említés az olvasás-olvasottság (a kategóriákat a válaszelemek ismeretében próbáltuk kialakítani) fogalma volt, szintén mindkét mintában (182-151 említés). A harmadik leggyakrabban felidézett fogalom az intelligencia (160-110), a negyedik a „tudás” volt (159-136 említés). A négy legfontosabb, markáns elemben a lakossági és a szakmai vélemény megegyezett. Nagy eltérés mutatkozott a tájékozottság esetében, ezt a kulturális szakemberek sokkal jelentősebbnek tartották, mint a lakosság (144-72). Az iskola és a tanulás, tanultság a lakosság vélekedései között erőteljesebben jelent meg, mint a szakemberek körében. Amíg a szakma tehát inkább a tájékozottságban próbálta megragadni a műveltség egyik lényegi összetevőjét, a lakosság inkább az iskolázottságban és a tanulásban. Közel kétszer több említés volt a lakossági mintában a könyveket megnevezve, mint a szakemberek között. Az irodalom, irodalmi műveltség esetében a szakmai említések száma magasabb (32-24). Az összes többi művészet megnevezése (magas kultúra) inkább a lakossági válaszokban volt gyakoribb. (pl. zene, színház vagy a művészetek általánosan). A szellem, a szellemi értékek a szakmai válaszok között érzékelhető csoportot képezett, a lakossági válaszok között egy említéssel került csak elő. A széleskörű ismeretek, széles látókör, a rátekintés mindkét mintában csoportosan jelent meg az első említések között, a szakmai vélekedések között gyakrabban (24-14). Az értékek, értékrend fontosságának hangsúlyozása a műveltség értelmezésében szintén a kulturális szakemberek között volt erősebb, de megjelent a lakossági válaszok között, bár nem nagy számban (16-4). A könyvtár 13, illetve 16 említéssel fordult elő. Jelen volt az idegen nyelvek kérdése a műveltség értelmezésében, de nem jelentős hangsúllyal (10-12). Érdekes a jó kommunikációs képességek, a gazdag szókincs, a jó kifejezőképesség fogalmának jelenléte a műveltség tartalmában, a lakossági mintában 21 említésként szerepelt elsőként, a szakemberek válaszai között nem szerepelt ilyen határozottsággal. Még ennél is hangsúlytalanabb a tudományok említése. A hagyományok sem jelentek meg az említések között jelentős gyakorisággal, egyik csoportban sem. A művelődési házak elsőként csak két esetben jutottak eszébe a szakemberek kérdésénél, hat embernek a lakossági mintából. A közművelődést, közösségi művelődést csak egy-egy szakember említette első helyen, míg a lakossági kérdeznél nem is fordult elő. (Az I. Kulturális közfoglalkoztatás lakossági adatfelvételénél a művelődési házakról kérdeztük az embereket, mi jut először eszükbe, ha ezt a szót hallják. A leggyakoribb említésként a könyvtári funkció mellett, a rendezvények, a kultúra, a szórakoztatás, a vásár jelent meg. A „művelődés” fogalma abban a mintában középmezőnyben volt az említések gyakoriságának sorrendjében.)

A műveltségről szóló nyitott kérdés (ahol felkínált válaszelemek nem befolyásolták a kérdezetteket) alapján a kultúra, intelligencia, tudás fogalmakban sűrítjük a műveltségről való nézeteinket és az olvasásban, olvasottságban látjuk leginkább a hozzá vezető utat. A „literátus” műveltség erős hagyománya tehát maradandóan rögzült gondolkodásunkban, bár az antik (görög, latin) kultúra már kiveszni látszik. (A második világháború előtti időkben Magyarországon más jelentőséggel járt, igazi mobilitási lehetőséget jelentett, a jobb körökhöz való tartozás egyik letéteményese volt. A képzés során a görög, görögpótló és a latin tárgyak jelentették az osztályfokozatok közötti továbbhaladás legnagyobb gátját.) Ez a háború előtt iskolázott generáció fogyóban van, így a „latinos” műveltség, és ennek jelentősége vélhetően folyamatosan hanyatlik. A modernitás javai, a digitális kultúra, a net, illetve ezek használata még nem jelennek meg konkrétan nevesítve. (Bár az olvasásba, olvasottságba beleérthetjük a webről történő olvasást is, de azt inkább használata szerint információszerző olvasásnak tekinthetjük.) Néhány említésként ugyan a tapintat, a kifinomultság, a finomság előfordultak, de az érzelmi intelligencia, a szociális és

társas készségek nem voltak dominánsak.

1. tábla A műveltség értelmezése (első válaszelem)

Az említés megnevezése	Az említések száma (szakmai)	Az említések száma (lakossági minta)
Kultúra	204	116
Olvasás/ olvasottság	182	151
Intelligens, intelligencia	160	110
Tudás	159	136
Tájékozott, tájékozottság,	144	72
Iskola, iskolázottság	47	72
Tanulás/tanultság	47	106
Könyv	42	83
Irodalom, irodalmi művek ismerete	32	24
Kulturáltság	32	16
Szellem, szellemi értékek, szellemi képességek, szellemi képzettség	30	1
„Széles, széleskörű, széles látókörű”	24	14
Érték/értékek/értékrend	16	4
Művészet/ Művészetek	15	19
Könyvtár	13	16
Nyelvek ismerete, nyelvismeret	10	12
Zene	10	23
Színház	8	27
Gazdag szókincs, jó kifejezőképesség, kommunikáció	7	21
Tudomány	8	6
Értelem/ értelmesség	7	5
Hagyomány	5	5
Művelődési ház	2	6
Közművelődés, közösségi művelődés	2	0

Zárt kérdésben is megkérdeztük, hogy a kérdezettek a felkínált válaszelemeket mennyire tartják a mai műveltség részének. Jelentős különbségeket nem tapasztaltunk. A szakemberek és a lakosság nagyjából ugyanazt a sort állította fel, azzal a különbséggel, hogy a kulturális szakemberek az egyes válaszelemek fontosságát rendre magasabbnak ítélték. (Ez a magasabb iskolai végzettséggel lehetett inkább összefüggésben, hiszen a későbbiekben láthatjuk, hogy a magasabb iskolai végzettség és a „bármilyenféle” műveltségelem jelentőségének magasabb átlagai szignifikáns összefüggésben voltak.) A mai műveltségben a legnagyobb jelentősége az internethasználatnak van a szakmai kérdezettek szerint (4,2). Ugyanilyen jelentősége van a szabatos, érthető beszédnek, a jó kommunikációs készségnek, mindkét csoport szerint. 4,1-es átlagot kapott az idegen nyelvek és a számítógép használata, a lakossági minta kissé kevésbé jelentősnek értékelte, a számítógép használatának fontosságát (-0,3). A négyes átlagot érte el a következő csoport: internetes keresőrendszerek használata; új dolgok kitalálása, megvalósítása; a hosszabb, bonyolultabb szövegek megértése; a helyi értékek ismerete, a lakossági átlag kissé alacsonyabb volt ezek esetében is (-0,2). A szakemberek átlagai szerint szintén négyes jelentőséggel szerepeltek a külső megjelenéssel való igényes foglalkozás, illetve a harmonikus életvezetésre való képesség ismérvei. A harmonikus életvezetésre való képesség jelentőségét -0,4-

es eltéréssel ítélte meg a lakossági csoport. Ebben az itemben mutatkozott az egyik legnagyobb eltérés a szakember és lakossági átlag között. 3,9-es átlaga lett a környezeti igényességnek; a közösségi boldogulás, sikeresség képességének; a munka világában való boldogulásnak, szintén kis lakossági mintabeli eltéréssel. Az előzőeknél kevésbé jelentősnek ítélték a magas művészetek (a klasszikus irodalmi művek ismerete, színházi előadások, hangversenyek látogatása) hangsúlyát a mai műveltségben (3,8). A lakossági vélemény szerint a színházlátogatás, a színdarabok, hangversenyek még kevésbé jelentősek a műveltségszerkezetben, mint az irodalmi művek ismerete. A mobiltelefonok használata, mint praktikus tudás a szakemberek szerint inkább a műveltség körében, mint a lakossági mintából ez kitűnt (-0,5). A modern technikai eszközök (GPS, az okos telefonok különféle alkalmazásai) a szakemberi kör és a lakosság szinte azonos fontossággal ítélte meg (3,6-3,5). A legkevésbé hangsúlyos megítélésű csoportba tartozott a világlátottság, az utazás. A lakossági kérdezettek kissé magasabbra értékelték a fontosságát (+0,2). A csoport további tagjai: a kortárs (modern) művészetekben való jártaság; az aktív művészeti tevékenység (színháztánc, versmondás, zenélés). A lakosság ezeket kevésbé (-0,2) fontosnak találta. Az aktív művészkedést, az alkotást a lakossági válaszadók kisebb jelentőséggel ruházták fel. A legkevésbé fontosnak a két csoport megegyezve a hangszeren való játék képességét és a tánctudást illette.

2. tábla A műveltségelemek jelentősége átlagai (zárt kérdés)

Mennyire része a mai műveltségnek?

(1=egyáltalán nem gondolom a mai műveltség részének, 5= hangsúlyozottan a részének gondolom)

A műveltség elem	Szakemberek átlag	Lakossági átlag
Internethasználat	4,2	<u>n.a</u>
Szabatos, érthető beszéd, kommunikáció képessége	4,2	4,2
Nyelvek ismerete, társalogni tudni külföldiekkel	4,1	4,0
Számítógép használat	4,1	3,8
Internetes keresőrendszerek használata (pl. <u>Google</u>)	4,0	<u>n.a</u>
Képesség új dolgok kitalálására, megvalósítására	4,0	3,8
Hosszabb, bonyolultabb szövegek pontos megértése	4,0	3,8
Gondoskodás a külső megjelenésünk optimalizálásáról (igényes öltözködés, ápolat fogak, haj, körmök stb.)	4,0	<u>n.a</u>
A helyi értékek ismerete	4,0	3,8
Képesség harmonikus életvezetésre	4,0	3,6
A környezet igényességéről való gondoskodás (lakás, ház, kert)	3,9	3,8
Képesség arra, hogy társaságok, közösségek sikeres tagjai legyünk	3,9	<u>n.a</u>
Kiigazodás, boldogulás a munka világában	3,9	3,7
A klasszikus irodalmi művek ismerete	3,8	3,7
Színházi előadások, hangversenyek látogatása	3,8	3,4
A népi kultúra javainak ismerete	3,7	3,7
A mobiltelefon használata	3,7	3,2
A klasszikus képzőművészeti értékek (festmények, szobrok, stb.) ismerete	3,6	3,5
Modern technikai eszközök ismerete (<u>okostelefon</u> , GPS)	3,6	3,5
A világlátottság, utazási élmények	3,4	3,6
Jártasság a modern (kortárs) művészetben	3,4	3,2
Aktív foglalkozás a művészetekkel (színháztánc, versmondás, zenélés stb.)	3,4	3,0
Autóvezetés	3,4	<u>n.a</u>
Hangszeres játék	3,0	3,0
Táncstudás	2,6	2,9

Összevetve a zárt kérdésre, a műveltség tartamára vonatkozóválaszokat a kemény változókkal a lakossági mintában a következőket láttuk: Szignifikáns összefüggés mutatkozott a helyi értékek jelentőségének megítélése és az életkor között, az idősebb emberek jelentősebbnek gondolták a helyi értékeket ismeretét, ezek fontosságát a műveltségben. Hasonló együtt járást láttunk a környezet igényességéről való gondoskodás (lakás, ház, kert) és az életkor között, ezt is idősebb korban tartjuk fontosabbnak. A népi kultúra értékeit is a kor előrehaladtával értékelték egyre jelentősebbnek. A mobiltelefonok, a korszerű technikai eszközök használatának tudását, a számítástechnikai ismereteket a minél fiatalabb korcsoportban lévők emelték ki. Erős, szignifikáns összefüggések mutatkoztak az egyes műveltségelemek fontosságának megítélése és az iskola végzettség között. Minél iskolázottabb valaki, annál nagyobb jelentőséget tulajdonít

tulajdonképpen minden műveltségelemnek. (Az összefüggés a népi kultúra értékei, a színháztudás, illetve a táncstudás esetében nem volt szignifikáns.) A nemi bontás figyelembevételénél is tapasztalhattuk, hogy a nők általában hangsúlyosabbnak értékelték minden műveltségelemet, csak a modern technikai vívmányok, a számítástechnikai ismeretek esetében volt a férfiak csoportátlagos magasabb a nőknél. Nem találtunk különbséget a mobiltelefon használata, a világlátottság itemek nemek szerinti csoportátlagjaiban. A legnagyobb eltéréseket a magas művészetek megítélésében láttuk a nemek között, kiemelkedően a színházba járás, a klasszikus irodalom esetében. A lakossági eredmények a kérdezettek lakóhelyétől kevéssé függtek. Szignifikánsan a magas művészetek jelentőségéről vallott nézetek függtek a településtípustól. A klasszikus képzőművészeti alkotások szerepét a fővárosiak, városiak jelentősebbnek tartották, mint a községben élők. A színházba járásnál is ezt láthattuk, a falvakban élők ennek a műveltség összetevőnek kisebb jelentőséget tulajdonítottak. A környezet harmonikus, igényes kialakítását, a kert, a növények szerepét pedig a falusiak tartották jelentősebb szegmensnek. A népi kultúra értékeinek ismeretét a fővárosiak, a megyeszékhelyen élők kevéssé érezték fontosnak. A világlátottság műveltségbeli jelentőségét is a városban élők hangsúlyozták. A kulturális szakemberek esetében kisebb eltéréseket tapasztalhattunk. Ebben a mintában is a nők tartották szinte minden műveltségelem fontosságát jelentősebbre, bár itt a világlátottság; klasszikus képzőművészet; a környezet igényessége; a színházi előadások; képesség arra, hogy közösségek sikeres tagjai legyünk; a szabatos, jó kifejezőképesség; jártasság a modern (kortárs) művészetekben; illetve az aktív foglalkozás a művészetekkel itemekben is teljes egyezés volt a férfiak és a nők csoportátlagában. Ugyanazt az összefüggést láttuk az iskolai végzettség esetében a szakmai kérdezettek válaszai között is a magasabb iskolai végzettségűek szinte minden műveltségelem jelentőségét nagyobbra értékelték. Kivételt a praktikus, technikai, életvezetési műveltségbeli itemek jelentettek, az autózás, mobiltelefon használata pl. A csoportátlagok közötti legnagyobb eltérés a magas művészetek, nyelvtudás, világlátottság megítélésében volt. Településtípus szerint is kisebb eltérések tükröződtek a szakmai mintában. A magas kultúra javai: a klasszikus irodalom, színház, képzőművészet, hangszeres játék; az idegen nyelvismeret jelentősége volt hangsúlyozottabb a városban élők részéről. A számítástechnika, az internet jelentőségét településtípustól függetlenül, szinte azonosnak tüntették fel a válaszadók.

Összefoglalás:

- A műveltség fogalma tehát korok, földrajzi elhelyezkedés, társadalmak, valamint elméleti megközelítések szerint változik. A műveltség elemeihez való hozzáférés képessége és lehetősége pedig többnyire minden közösségen, társadalomban belül egyenlőtlen. Ennek az egyenlőtlenségnek a felszámolására, a műveltség emelésének kérdésére a különféle társadalmi berendezkedésekben más és más válasz született. A közművelődés intézményrendszere hagyományosan a műveltség, a kultúra javainak terjesztésére jött létre, a népművelés céljaira. Felzárkóztató szerepe is közismert, sokaknak nyújt és nyújtott elsődleges találkozási lehetőséget a kultúrával, az alkotás folyamatával. A közösségi élményt, az együttműködés lehetőségét biztosítja. Ez az egyik intézményrendszer az, amely képes a települési lejtő hatását mérsékelni. (Amely települési lejtő a net világgal sem volt képes felszámolódni.)

- A műveltség fogalom a társadalmakban egy sajátosan érlelt konszenzus által alakul ki.

- A műveltség nem csupán az ismeretek egymás mellé sorjázása, nem ezek birtoklása, ezek ügyes használata gyakorlati feladatok megoldásában, hanem sokkal több ennél. A műveltség is alkotás,

annak felépítése, a megszerzett ismeretek tudások konstruálása. Képesség a nyitottságra, a befogadásra, alkotásra.

- A szakmai és a lakossági válaszok elsődleges összegzése alapján egyöntetűen a kultúra fogalmának megjelenése volt a legáltalánosabb. A műveltséget tehát a kultúra fogalmában tartották a kérdezettek leginkább értelmezhetőnek, a szakmai vélemény ez ügyben még konzekvensebb volt. A második leggyakoribb említés az olvasás-olvasottság fogalma volt, szintén mindkét mintában. A harmadik leggyakrabban felidézett fogalom az intelligencia, a negyedik a „tudás” volt .
- A nyitott kérdésre adott válaszokban (mi is a műveltség) a digitális kultúra javainak térnyerése nem jelent meg, annál hangsúlyosabban a zárt kérdésre adott válaszokban.
- A nyitott kérdésnél is felmerült a szabatos, jól érthető beszéd, jó kommunikációs készség, mint csoportként értelmezhető válaszelem, de a zárt kérdéseknél a többi műveltségtartalomnál erősebb, a legerősebb hangsúlyt kapott.
- Szignifikáns összefüggés mutatkozott a nem és az iskolai végzettség valamint a műveltségelemek fontosságának megítélése között. A nők és a magasabb iskolai végzettségűek szinte minden műveltségelemet jelentősebbnek ítélték, magasabb pontot adtak. A nők a magas kultúra javait is jelentősebbre ítélték.
- Az idősebb korcsoportok nagyobb fontosságot tulajdonítottak a helyi értékek felismerésének, gondozásának. A környezet igényességéről való gondoskodás (lakás, ház, kert) a falusi lakosok között volt hangsúlyosabb.
- A lakossági és a kulturális szakemberek válaszai között nem volt jelentős különbség, a szakemberek rendre minden műveltség összetevőre magasabb értéket adtak, de jellemzően más válaszokat nem találtunk a nyitott kérdéseknél sem.
- A művelődési házak, a közművelődés eszméje, az intézményhálózata, a szakember gárdája a műveltségeszményben, a vizsgált válaszok alapján nem játszik jelentős, látható szerepet.
- Ha a művelődési házak, a társintézmények közművelődési tevékenységeit, a falvak kulturális életét vizsgáljuk szembeötlő a szabadidős, szórakoztató jellegű események dominanciája. Ezek minden korosztály megszólítására, a családok megmozgatására alkalmasak, sikert biztosító népünnepély típusú tevékenységek. Kikopni látszik a szakmai közgondolkodás centrumából a műveltség megteremtésének kényszere, a magas kultúra javainak tölcserrel való töltögetése az arra kevésbé nyitott elmékbe-fülekbe. Az, hogy ez egy szükségszerű fordulat, válasz egy másfajta társadalmi igényre, kihívásra, vagy egyszerűen a támogatások irányába való ügyes életszerű mozgás nehezen eldönthető, és feltételezhető a különféle folyamatok egymás mellett is hatnak.
- Napjainkban a kultúrpolitika konkrét „direktíváinak” nincs kézzelfoghatósága. Ezentúl nem érezhető a közművelődés szakmai hálózatában az a kényszer, hogy a műveltség ügyének konkrét támogatása premizált terület lenne. A jelenlegi európai uniós kultúráról-közösségekről való gondolkodása természetesen a források mentén artikulálódik.. Alapvetésként az Unió a tagállamok kultúráját érintő kérdéseit nemzetállami ügynek tekinti.
- A közművelődés ügye főként és meghatározóan lokális (önkormányzati) finanszírozású lett az elmúlt huszonöt évben. Ez azt is jelenti, hogy kirajzolódni látszó kép nem okvetlenül

szakmapolitikai irányítású, egyszerűbben nem okvetlenül a kulturális szakemberek által irányított. Sok tekintetben van lehetőség ezért a helyi politikai hatalmak, a „kispolitikák” hatalmi legitimációjának, de legalább is demonstrálásának szolgálatába kényszerülni.

- A közművelődés intézményvilága a szűken vett kultúraközvetítés vonalától elmozdulhatott volna az oktatás, a szolgáltatás irányába. Nem igazán látszik, ezeknek a tevékenységeknek a kiépülése. Feltételezhetően a piac érvényesítette az érdekeit, a felnőttképzésben és a szolgáltatásban is profi, piaci szereplők vonták el a keresletet. A kevés, de valamiféle, a bevételkényszerre megfelelésszinten reagáló, szépen magyarázó szakmai szövegkörnyezet szerint a létkultúrát érintő kezdeményezések, a különféle „vásárok”, inkább csak a megtűrés, a nagyvonalú elnézés tárgyait képviselik. Ironikusan fogalmazva a hálózat legsikeresebb szociális aspektusú akciói. Ezeket azonban jelentőségük szerint kell kezeljük. A vizsgálatok szerint, a fenti okok miatt is tehát nem a szolgáltatási, oktatási dimenzió vált jelentőssé, hanem a rendezvény koncentrikus, ünnepközpontú, szórakoztató elemek. Ezek népszerűek, a fenntartó által örömmel vett, sikeres, látogatott, kereslettel, esetleg bevétellel is kecsegtető események.

- A művelődési házak, közösségi színterek világa a műveltségfogalomban azért sem biztos, hogy jól tapinthatóan körvonalazódik, mert e rendszer láthatatlan közvetítő csatornaként is működhet. Erősen feltételezhető, hogy sok kulturális fogyasztással kapcsolatos attitűdünk kialakulásában szerepet játszhat és bizonyára játszik is az intézményrendszer és minden attribútuma. Ennek a folyamatnak a reflexiója azonban nem okvetlenül tudatos.

- A szakmai-módszertani ajánlások, kísérletek, a „jó példák” ritkán és kevésszer szólnak a klasszikus műveltség kiteljesítésének élményéről. Nyilvánvalóan a szakmai ajánlások, best practice összefoglalások is igazodnak a forráslehetőségekhez, amelyeknél a premizált ügyek: a kooperatív, integratív, közösségeiben hasznossá váló, egyben kiteljesedő ember. Lehetséges, hogy ez az ember, a klasszikus műveltségesszmény szerint nem művelt? Lehetséges, legalábbis nem okvetlenül ezeken a műveltségterületeken kiérlelt.

- Arra azonban építeni lehet, hogy a kutatás eredményei szerint az emberek fejében él egy határozott képzet a műveltséggel kapcsolatban. Ezek a kultúra, olvasottság, intelligencia, tudás, tájékozottság fogalmakban összegződtek. A kulturális szakemberek kétszer gyakrabban említették a tájékozottságot, tájékozódást, eligazodást a világ dolgaiban, mint a lakossági kérdezettek. Ebbe a fogalomba beletartozó az a rendszerező képesség, amit az ismeretek pusztá megszerzésén túl, azok rendezésében, strukturálásában tudunk hasznosítani.

A művelt ember számára, azon túl hogy jól alkalmazza a megszerzett tudások-ismeretek sokaságát, eligazodik a világ dolgaiban, megérti annak működését, boldogul benne, még egy gazdag, boldogságot, örömet okozó világ nyílik, nyílhat meg, legyen ez a magas kultúra javainak alkalmas befogadása vagy az alkotás folyamata maga.

- Ahhoz, hogy minél több a saját sorsukban kompetens ember legyen társadalmunkban, a kulturális szegénység, másként a szocio-kulturális depriváció szintje csökkenhessen, ahhoz a közművelődés, közösségi művelődés intézményrendszere, szakemberei elengedhetetlenek, ezekben az intézményrendszerekben és hálózataiban van erő, potenciál. A saját sorsában kompetens ember válhat alkalmassá arra, hogy a klasszikus vagy akár a mai korban élő, modern felfogás szerinti műveltség birtokába kerülhessen.

A művelt ember számára, azon túl hogy jól alkalmazza a megszerzett tudások-ismeretek sokaságát, eligazodik a világ dolgaiban, megérti annak működését, boldogul benne, még egy gazdag, boldogságot, örömet okozó világ nyílik, nyílhat meg, legyen ez a magas kultúra javainak alkalmas befogadása vagy az alkotás folyamata maga.

Felhasznált irodalom:

BALÁZS, Béla (1917): Műveltség. Népművelés 13/1 49. p.

BUJDOSÓ, Dezső (1986) Kulturális kisenciklopédia. In: Kenyeres, Ágnes – Hargitai, György (szerk.) Kossuth Könyvkiadó, 470. p.

FINÁNCZY, Ernő (1926) A középkori nevelés története 4.p.

HUNYADI, Zsuzsanna (2005): Kulturálódási és szabadidő eltöltési szokások, életmód csoportok. Magyar Művelődési Intézet 33. p.

KNAUSZ, Imre (2011) Műveltség és motiváció a közoktatásban. Egyenlítő. 9. sz

MARÓTI, Andor (1986): Kulturális kisenciklopédia. In: Kenyeres, Ágnes – Hargitai, György (szerk.) Kossuth Könyvkiadó, 476-477. p.

MARÓTI, Andor (2010) A műveltség-fogalom változásai. In: Török József (szerk) Közművelődési Nyári Egyetem 1999-2008. Válogatás a 10 év előadásaiból. Csongrád Megyei Népművelők Egyesülete 137. p.

MARÓTI, Andor (2015): Elmélkedés a műveltségről <https://kulturalisszemle.hu/2-szam/hazai-tudomanyos-muhely/maroti-andor-elmelkedes-a-muveltsegről>

MARÓTI, Lajos (1971): A múltó jövő nyomában. Magvető, Budapest

NÉMETH, János (2007) A „két kultúra” és a harmadik. Ponticulus Hungaricus XI. 5.
http://members.iif.hu/visontay/ponticulus/rovatok/huhogok/nemeth_kult.html

NÉMETH, László (1963) Levél Marx Györgyhez. Élet és Irodalom 19-20. 1,2. ;3 p.

RIESMANN, David (1996) A magányos tömeg Polgár Kiadó

SÁGVÁRI, Bence (2011) A net-generáció törésvonalai – kultúrafogyasztás és életstílus-csoportok a magyar fiatalok körében. In: Bauer, Béla – Szabó, Andrea (szerk) Arctalan (?) nemzedék. Ifjúság 2000-2010. Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet, Budapest,

SNOW, Charles Percy (1965) An expended version of The Two Cultures and the Scientific Revolution. Cambridge 16. p.

SNOW, Charles Percy (1965) The Two Cultures: and a Second Look, Cambridge 10-11. p.

SOLTÉSZ, Elekné (1963) Neveljünk tervszerűen! Parlando 1963/ 10. 1-3p.
www.parlando.hu/1963/1963-10/1963-10-01-Neveljunk.htm

(„Special Eurobarometer 399” „Cultural acces and participation” (2013) 10. p.

http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_399_en.pdf

VITÁNYI, Iván (1977) A közművelődés tudományos (szociológiai) vizsgálatának elméleti kérdései
Népművelési Intézet 143. p.

WESSELY, Anna (2003) A kultúra szociológiai tanulmányozása. In: Wessely Anna (szerk) A kultúra szociológiája 15. p.